

SPRAWY DO ZAŁATWIENIA, POGŁĄDY A CECHY POŁOŻENIA SPOŁECZNEGO

Ireneusz Białecki

1. Wstęp

W tym rozdziale zajmiemy się analizą związków między miejscem w strukturze społecznej a dążeniami i poglądami badanych. W socjologii jest to problematyka - rzecz można - klasyczna. Na ogół zróżnicowanie dążeń i aspiracji oraz poglądów wyjaśnia się przynależnością do pewnych kategorii ludzi o podobnym zawodzie, wieku czy wykształceniu. Kategorie te stanowią elementy struktury społecznej. Przyjmuje się, że miejsce człowieka w strukturze społecznej, w społeczeństwie dobrze określa - w sensie statystycznym - jego interesy, dążenia i poglądy. Przyjmuje się także, że wcześniej ukształtowane podobne dążenia, orientacje i poglądy kierują ludzi na bliskie sobie miejsca w strukturze społecznej tak, jak gdyby to podobne miejsca dobierały sobie podobnych ludzi. W ten sposób następuje swojego rodzaju uporządkowanie objawiające się tym, że ludzie zaliczani do tych samych kategorii społecznych mają wiele cech osobowościowych podobnych, przynależność zaś do różnych kategorii przejawia się statystycznie odmiennością tychże cech. Takie stwierdzenia nie budzą zwykle sprzeciwu. Rzecz w tym, aby dobrać właściwe wskaźniki charakteryzujące dobrze zróżnicowanie miejsc w społeczeństwie i właściwie je zdefiniować. Zwykle przyjmuje się, że jednym z takich wskaźników dobrze określających miejsce człowieka w społeczeństwie jest zawód. Wskazuje on na ogół na podstawową rolę, jaką człowiek pełni w społeczeństwie, i zwykle

mówi też coś o wysokości nagród, jakie za to otrzymuje. Dlatego często uważa się, że struktura zawodowa i stratyfikacja na niej oparta stanowią podstawowy wskaźnik struktury społecznej - podstawowy wymiar przestrzeni społecznej.

Poniżej spróbuję udokumentować takie oto ustalenia.

Po pierwsze - zawód i inne cechy położenia społecznego stosunkowo słabo określają typ podstawowych dążeń i aspiracji badanych. Związek między tymi dwoma grupami zmiennych jest słaby.

Po drugie - typ dążeń i aspiracji, które sami badani wskazują jako "najważniejsze sprawy do załatwienia", nie wykazują związku z ich poglądami na podstawowe zasady i instytucje istniejącego porządku politycznego.

Po trzecie - zróżnicowanie tychże poglądów łączy słaby związek ze zróżnicowaniem zawodowym i innymi cechami położenia społecznego. Dopiero wprowadzenie do analiz zmiennej opisującej wymiar władzy wzmacnia wyraźnie ów związek. Zatem wyniki przedstawionych tu badań wskazywałyby, że cechy położenia społecznego, za pomocą których zwykle opisuje się uwarstwienie, słabo określają zarówno dążenia i aspiracje, jak i zróżnicowanie poglądów na zasady ładu politycznego.

W tym rozdziale nie wykorzystano odpowiedzi wszystkich 1911 badanych. Dane, którymi tu posłużyliśmy się, objęły jedynie pracujących zawodowo i mieszkających w mieście badanych. Było takich w próbie 1235 osób. Pominięto rolników i nie pracujących, a więc emerytów, gospodynie domowe i uczącą się młodzież. Zabieg taki był niezbędny, skoro analizowaliśmy związek między poglądami i "sprawami do załatwienia" a takimi cechami, jak zawód, stanowisko w pracy czy przynależność związkowa.

W pytaniu o "najważniejsze sprawy do załatwienia" /zob. ankieta/ spośród trzech możliwych wykorzystaliśmy jedynie pierwsze odpowiedzi badanych. Każdy badany reprezentował więc tylko jedną "sprawę do załatwienia". W ten sposób uniknęliśmy kłopotu polegającego na tym, że liczba odpowiedzi przewyższała w pewnych kategoriach mniej, a w innych bardziej liczbę badanych. W pewnych kategoriach badani częściej wymieniali trzy sprawy do załatwienia, w innych, słabiej wykształconych, częściej podawali tylko jedną sprawę. W pewnych przypadkach mogło to zakłócić związek między przynależnością do danej kategorii a częstością wymieniania określonych spraw.

Ze względu na wymienione wyżej cięcia /ograniczenie liczby badanych i liczby odpowiedzi uwzględnionych w obliczeniach/ przedstawione poniżej wyniki mogą różnić się od tych, które podaje K. Staszyńska, jednak zasadnicze tendencje i podstawowe związki pozostają te same.

2. "Sprawy do załatwienia" a cechy położenia społecznego

Jak wykazuje analiza otwartych odpowiedzi, "najważniejsze sprawy do załatwienia" znajdują się na skrzyżowaniu tego, co ludzie chcą najbardziej /nawet, jeżeli już to mają w jakimś stopniu, np. wykształcenie, lepszą pracę/, czego im brak naprawdę do skromnej nawet egzystencji /np. mieszkania i pieniędzy/ i co leży w zasięgu ich możliwości /np. samochód/. Wydaje się więc, że odpowiedzi na pytanie o "najważniejsze sprawy do załatwienia" można odczytać jako obraz dążeń, potrzeb i aspiracji zakrojonych na miarę realistycznych oczekiwań.

Tabela 1 zawiera zestaw wymienianych na pierwszym miejscu

Tabela 1. Wymieniane na pierwszym miejscu najważniejsze sprawy do załatwienia pracujących mieszkańców miast /N = 1124 = 100%/

Sprawy do załatwienia	Odsetek badanych, którzy wymieniają daną sprawę na pierwszym miejscu
Mieszkanie /otrzymać, kupić, wyposażyć w inwestycje podstawowe np. gaz, woda, c.o., łazienka itp./	31,8
Wybudować, wykończyć dom	9,2
Dobra trwałego użytku /meble, lodówka, pralka, TV/	8,3
Sprawy osobiste i rodzinne /m.in. zdrowie, problemy rodzinne - kłopoty z dziećmi/	20,3
Sytuacja materialna /dochody i zarobki/	13,9
Samochód	5,0
Lepsza praca	3,5
Zaopatrzenie	2,3
Nauka i podnoszenie kwalifikacji	2,2
Inne	3,6

"spraw do załatwienia" przez pracujących mieszkańców miast. Jak widać z tej tabeli, dominują sprawy związane z otrzymaniem mieszkania i wyposażeniem je w inwestycje podstawowe. Odpowiedzi takich na pierwszym miejscu udziela niemal 1/3 badanych.

Dla celów dalszej analizy pogrupowaliśmy "sprawy do załatwienia", tworząc dwie zmienne dychotomiczne. W pierwszym wypadku po-

dzieliliśmy badanych na takich, którzy wymieniają na pierwszym miejscu potrzeby podstawowe¹, jakich zaspokojenie wydawało się niezbędne dla skromnej nawet egzystencji, oraz na tych, którzy takich potrzeb nie wymieniają. Wśród badanych 36,5% wymieniło na pierwszym miejscu potrzeby zaliczone przez nas do podstawowych, pozostałych 63,5% badanych na pierwszym miejscu nie wymieniło takich potrzeb.

Drugą zmienną dychotomiczną skonstruowaliśmy dzieląc badanych na tych, którzy wymienili na pierwszym miejscu wśród spraw do załatwienia mieszkanie oraz jego wyposażenie, i na pozostałych². Badanych, dla których najważniejszą sprawą do załatwienia było zdobycie mieszkania lub wyposażenie go w inwestycje podstawowe /gaz, centralne ogrzewanie, łazienka, woda itp./ było 46,4%.

Zmienne dychotomiczne skonstruowaliśmy kierując się dwoma powodami. Po pierwsze - wydawało się, że owe podziały dychotomiczne powinny mieć dużą moc różnicującą w odniesieniu do całej próby, czego nie można powiedzieć o potrzebach i sprawach do załatwienia bardziej szczegółowych, odnoszących się jedynie do poszczególnych kategorii; tak byłoby w przypadku nauki /sprawa dotycząca przede wszystkim młodzieży/ czy zdrowia i spraw emerytalnych. Wydawało się także, że zawód i inne cechy położenia społecz-

¹ Do potrzeb podstawowych zaliczyliśmy: otrzymanie mieszkania oraz wyposażenie go w inwestycje podstawowe /woda, centralne ogrzewanie, gaz itp./, przedmioty niezbędne w gospodarstwie domowym /łódówka, pralka nieautomatyczna/, zwiększenie zarobków i emerytur tak, aby dopasować je do wzrostu cen, sprawy związane z wyżywieniem rodziny i niezbędnymi zakupami /ubrania dla dzieci, buty itd./.

² Do potrzeb mieszkaniowych zaliczyliśmy: otrzymanie lub kupno mieszkania, także zamiana na większe; wybudowanie lub wykończenie domu; mieszkanie dla dzieci; wprowadzenie inwestycji podstawowych w mieszkaniu /gaz, woda, łazienka, centralne ogrzewanie; remonty; urządzenie mieszkania /meble/.

nego powinny stosunkowo lepiej niż przy podziale bardziej szczegółowym określać zróżnicowanie odpowiedzi /i samych badanych/. Wreszcie mieszkanie należy do najczęściej wymienianych i najbardziej podstawowych dla warunków egzystencji potrzeb. Warunki mieszkaniowe są także jednym z najlepszych pojedynczych wskaźników sytuacji bytowej. Potwierdzają to także wyniki innych badań /M. Pohoski, 1984/ wskazujące, że warunki mieszkaniowe silnie korelują z innymi wskaźnikami położenia materialnego.

Drugim powodem do skonstruowania zmiennych dychotomicznych była metoda analizy. Zmienne dychotomiczne /zero-jedynkowe/ można traktować tak, jak zmienne porządkowe - obliczając średnie i wariancje. Można też badać, jaki wpływ na nie ma zestaw zmiennych niezależnych /tj. jaki procent wariancji wyjaśnia/, odwołując się do technik opartych na równaniach regresji.

Najpierw jednak zbadaliśmy, jaki wpływ na odpowiedzi na temat spraw do załatwienia mają cechy położenia społecznego badanych /tab. 2/. Najsilniejszy związek łączy potrzeby z wiekiem badanych. Znacznie słabsze, choć jeszcze istotne statystycznie związki łączą potrzeby ze stanowiskiem i zawodem. Znamienne, że potrzeby i dążenia nie wykazują istotnego statystycznie związku z poziomem dochodu na głowę w rodzinie. Ponieważ potrzeb podstawowych i potrzeb mieszkaniowych nie deklarują jako "najważniejszych spraw do załatwienia" ci, którzy mają je zaspokojone, wynikałoby stąd, że poziom zaspokojenia głównych potrzeb bytowych nie zależy zupełnie od poziomu dochodów. Do sprawy tej jeszcze powrócimy w zakończeniu tego rozdziału, tu natomiast tytułem komentarza dodajmy, że również podział na tych, dla których najważniejszą sprawą jest nabycie samochodu, i na pozostałych silniej wiąże się z wiekiem

Tabela 2. Zależność między "najważniejszymi sprawami do załatwienia" a cechami położenia społecznego /mierzona V Cramera/ /N = 1124/

Cechy położenia społecznego ^x	Potrzeby i dążenia		
	potrzeby podstawowe /zm. dycho- miczna	potrzeby miesz- kaniowe /zm. dy- chotomiczna/	sprawy do załatwie- nia tak, jak wy- mieniali je bada- ni /por. tab. 1/
Wiek	0,23 ^a	0,23 ^a	0,19 ^a
Stanowisko /1/	0,13 ^a	0,13 ^a	0,13 ^b
Stanowisko /2/	0,12 ^a	0,12 ^a	0,16 ^a
Zawód	0,12 ^c	0,15 ^a	0,11 ^c
Wykształcenie	0,08 ^e	0,10 ^e	0,12 ^b
Dochód	0,08 ^f	0,05 ^f	0,09 ^f
Przynależność partyjna /PZPR, SD, ZSL, bezpartyjni/	0,10 ^b	0,05 ^e	0,12 ^d
Przynależność związkowa /nowe związki, pozostali/	0,05 ^e	0,07 ^e	0,09 ^f

poziomy istotności 0,001 > p = a
 0,01 > p > 0,001 = b
 0,02 > p > 0,01 = c
 0,05 > p > 0,02 = d
 0,10 > p > 0,05 = e
 0,10 > p nieistotne = f

^x Wiek - 5 grup: badani urodzeni w latach 1901-1929, 1930-1939, 1940-1949, 1950-1959, 1960-1969.
 Stanowisko /1/ - 5 kategorii: kierownicy wyższego i średn. szczebla, kierownicy niższego szczebla /nadzór/, pozostali.
 Stanowisko /2/ - 2 kategorie: kierownicy wszystkich szczebli, pozostali.
 Zawód - 7 kategorii: specjaliści, technicy, pozostali pracownicy umysłowi, robotnicy wykwalifikowani, pozostali robotnicy, właściciele zakładów wytwórczych i usługowych.
 Wykształcenie - 5 kategorii: podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie ogólnokształcące, średnie zawodowe, wyższe.
 Dochód na głowę w rodzinie - 6 grup: powyżej 16 100 zł, 11 100-16 000 zł, 8 100-11 100 zł, 6 100-8 000 zł, 4 100-6 000 zł, poniżej 4 000 zł.

niż dochodem badanych /por. także rozdział autorstwa K. Staszyńskiej, tab. 8 i 11/. Wyglądałoby więc na to, że dystrybucja tak ważnych dóbr jak mieszkania i samochody ściślej łączy się z wiekiem niż z nakładami /zawód i wykształcenie/ i nagrodami /dochody/ określającymi uczestnictwo w życiu społecznym /miejsce w strukturze zawodowej/.

Niektóre cechy położenia społecznego są z sobą skorelowane. Przynależność partyjna wiąże się np. z rodzajem wykonywanego zawodu i zajmowanym stanowiskiem, wśród kierowników zaś jest więcej członków partii niż wśród pracowników bez funkcji³. Dlatego też trzeba się przekonać, czy omawiane cechy położenia społecznego równie słabo korelują się ze "sprawami do załatwienia" w pewnych kategoriach badanych, co w całej próbie. Szczególnie ciekawe wydawało się sprawdzenie, czy wśród kierowników i członków partii rozpatrywane zależności będą mieć tę samą siłę /czy też mówiąc dokładniej - tę samą słabość/ co wśród ogółu zamieszkałych w mieście pracujących. Funkcja kierownicza łączy się zwykle z podejmowaniem decyzji lub co najmniej z odpowiedzialnością za wykonywanie decyzji podjętych przez innych. Jest to więc sprawowanie władzy bądź też zwiększona zależność od ośrodków ją sprawujących /w naszej próbie mieliśmy najprawdopodobniej do czynienia tylko z tymi ostatnimi przypadkami/. Podobnie a kierownicza rola partii

³ Podobnie - stanowisko łączy się z wiekiem o tyle, że średnia wieku kierowników jest wyższa niż pracowników bez funkcji. Może więc być tak, że związek stanowiłaby ze "sprawami do załatwienia" bierze się jedynie stąd, że obie te cechy skorelowane są z wiekiem badanych. Także np. brak związku między przynależnością partyjną i "sprawami do załatwienia" dla całej próby może nie wystąpić w poszczególnych podkategoriach np. wśród kierowników lub pracowników bez funkcji.

sprowadza się do oddziaływania na decyzje podejmowane na różnych szczeblach zarządzania. Członkowie PZPR są mniej lub bardziej aktywnie w owo oddziaływanie zaangażowani. Zapewne też - podobnie jak kierownicy niższych szczebli - większość partyjnych nie tyle wpływa na decyzje, ile jest silniej uzależniona od ośrodków władzy. Można więc przyjąć, że stanowisko i członkostwo w PZPR w sposób niedoskonały, ale najlepszy wśród dostępnych nam wskaźników reprezentują przecinający strukturę zawodową wymiar władzy. Jeśli więc oba wskaźniki zakreslają krąg możliwie najbliższy sprawowaniu władzy, można zapytać, czy ludzie z tego kręgu mają te same "sprawy do załatwienia" co pozostali badani /tab. 3 i 4/.

Wśród zajmujących kierownicze stanowiska zarówno w grupie kierowników wyższego i średniego szczebla, jak i w szerszej kategorii obejmującej kierowników wszystkich szczebli nie ma istotnej statystycznie zależności między "najważniejszymi sprawami do załatwienia" a zawodem czy przynależnością partyjną lub związkową. Innymi słowy, wśród kierowników różnych szczebli, podobnie jak w całej populacji, przynależność do partii lub nowego związku zawodowego oraz charakter wykonywanej pracy w sposób istotny statystycznie nie oddziałuje ani na zaspokojenie potrzeb określonych tu jako podstawowe, ani na potrzeby mieszkaniowe. Rzecz jasna, nie oznacza to jeszcze, że stan zaspokojenia potrzeb obu rodzajów jest taki sam w grupie kierowników, jak wśród ogółu zatrudnionych. Znaczy to jedynie tyle, że w obu przypadkach przynależność partyjna i związkowa oraz zawód nie różnicują poziomu zaspokojenia owych potrzeb w sposób wyraźny.

Inaczej przedstawiają się rozpatrywane zależności w przypadku członków PZPR. Ich sytuacja mieszkaniowa oraz poziom zaspokojen-

Tabela 3. Zależność między "najważniejszymi sprawami do załatwienia" a niektórymi cechami położenia społecznego wśród pracowników zajmujących stanowiska kierownicze /mierzone V Cramera/

Cechy położenia społecznego ^x	Potrzeby i dążenia		
	!potrzeby !potrzeby !sprawy do ! !podstawo- !miesz- !załatwie- !we /zm. !kaniowe !nia tak, !dychoto- !/zm. dy- !jak wy- !miczna/ !chotomi- !mieniali ! !czna/ !je bada- ! ! !ni /por. ! ! !tab. 1/		
	wśród kierowników wyższego i średniego szczebla N=217		
!Przynależność związkowa	!0,04 ^f	!0,04 ^f	!0,18 ^f
!Przynależność partyjna	!0,11 ^f	!0,05 ^f	!0,18 ^f
!Zawód	!0,16 ^f	!0,15 ^f	!0,19 ^f
	wśród kierowników wszystkich szczebli N=296		
!Przynależność związkowa	!0,07 ^f	!0,05 ^f	!0,20 ^f
!Przynależność partyjna	!0,14 ^f	!0,09 ^f	!0,16 ^f
!Zawód	!0,15 ^f	!0,15 ^f	!0,17 ^f

^x Objaśnienia cech położenia społecznego oraz pozicmy istotności zob. tab. 2.

Tabela 4. Zależność między "najważniejszymi sprawami do załatwienia" a niektórymi cechami położenia społecznego wśród członków PZPR /mierzone V Cramera/ /N = 178/

Cechy położenia społecznego ^x	Potrzeby i dążenia		
	potrzeby podstawowe /zm. dychotomiczna/	potrzeby mieszkaniowe /zm. dychotomiczna/	sprawy do załatwienia tak, jak wymieniali je badani /por.tab.1/
Przynależność związkowa	0,15 ^d	0,20 ^b	0,28 ^f
Zawód	0,25 ^f	0,29 ^d	0,30 ^b
Stanowisko /1/	0,17 ^e	0,20 ^d	0,30 ^d
Stanowisko /2/	0,15 ^d	0,16 ^d	0,24 ^f

^x Objaśnienia cech położenia społecznego oraz poziomy istotności zob. tab. 2.

nia potrzeb podstawowych zależą od tego, czy zajmują stanowisko kierownicze, czy należą do nowych związków, a także od tego, jakie wykonują zawód. Trudno ocenić siłę tych związków, gdyż istotność statystyczna rozpatrywanych tu zależności nie jest wysoka i mieści się najczęściej w przedziale 0,05-0,02. Pamiętając wszakże o tym, że w całej kategorii tu omawianej obok wieku zajmowane stanowisko miało także pewien związek /por. tab. 2/ z poziomem zaspokojenia potrzeb, nasuwa się taka oto interpretacja tabel 3 i 4. Spośród dwu zmiennych określających wymiar władzy to raczej stanowisko niż przynależność partyjna trochę szerzej otwiera dostęp do pożądaných dóbr określanych mianem "najważniejszych spraw do załatwienia". Wydaje się, jakby stanowisko właśnie tworzyło nie-

wielki wprawdzie, ale dostrzegalny próg zmieniający sytuację w zdobywaniu mieszkań i zaspokajaniu potrzeb podstawowych. Natomiast wśród zajmujących stanowiska kierownicze przynależność partyjna, związkowa i wykonywany zawód prawie wcale lub tylko nieznacznie zmieniają sytuację. Z kolei przynależność partyjna sama w sobie nie daje jeszcze uprzywilejowanej pozycji w dostępie do pożądaných dóbr; zapewnia ją dopiero w połączeniu z funkcją kierowniczą, przy wykonywaniu niektórych, wyżej uplasowanych w hierarchii zawodów oraz przy połączeniu członkostwa w PZPR z przynależnością do nowych związków. Interpretacja ta ma jednak, ze względu na niewysoką istotność statystyczną otrzymanych wyników, raczej walor hipotezy wymagającej dalszego sprawdzenia niż wartość pewnego ustalenia.

Sprawdźmy teraz, czy omawiane związki między potrzebami i cechami położenia społecznego przybiorą ten sam kształt, jeśli rozpatrzemy wpływ netto każdej z cech położenia z osobna /traktowanych jako zmienne niezależne/ przy kontrolowaniu innych wpływów. Dla obliczenia ich zastosowaliśmy technikę MCA⁴. Pozwala ona osza-

⁴ MCA -- multiple classification analysis - program oparty na technikach regresji i testach różnic między średnimi. Pozwala on na wyliczenie, jaki procent zmienności zmiennej zależnej wyjaśniany jest przez zestaw zmiennych niezależnych użytych w modelu - określa to R^2 . MCA szacuje także wpływ netto poszczególnych zmiennych niezależnych - wskazuje to współczynnik beta. Zaletą MCA jest to, że jako zmienne niezależne można stosować także zmienne nominalne. Jego wadą jest to, że nie uwzględnia interakcji między zmiennymi niezależnymi, jednak test na interakcję można zastąpić zabiegiem polegającym na zastępowaniu zmiennych "podejrzanych" o interakcję zmienną łączoną, skonstruowaną z tych właśnie zmiennych. Jeśli zmienna łączona wyjaśnia więcej niż każda ze składających się na nią zmiennych z osobna, wówczas mamy do czynienia z interakcją.

ować, jaki odsetek wariacji zmiennej zależnej wyjaśniany jest przez wybrany zestaw zmiennych niezależnych oraz jaki jest czysty wpływ na zmienność cechy wyjaśnianej każdej spośród zmiennych niezależnych wprowadzonych do modelu. Zmienne zależne to potrzeby mieszkaniowe i potrzeby określone tu jako podstawowe. Zmienne niezależne, których wpływ będziemy szacować, to cechy położenia społecznego. Tym razem jednak "wymiar władzy" reprezentuje tylko jedna zmienna. Stanowi ona skrzyżowanie przynależności partyjnej ze stanowiskiem. Sformułowanie "wymiar władzy" ujęliśmy w cudzysłów, gdyż - jak już wspomnieliśmy - kategoria tej zmiennej obejmująca partyjnych kierowników określa krąg władzy najprawdopodobniej w tym jedynie sensie, że przede wszystkim wskazuje na ludzi bardziej niż inni dyspozycyjnych wobec władzy, choć nie zawsze uprawnionych do podejmowania istotnych dla zakresu swojej odpowiedzialności decyzji. Znaczna część tych ludzi stanowi więc najprawdopodobniej jedynie aparat wykonawczy ośrodków władzy. Z tych to względów w dalszej części będziemy niekiedy łączyć zmienną reprezentującą wymiar władzy z przynależnością do nowych związków, przyjmując tę ostatnią cechę także za wskaźnik dyspozycyjności, tym razem nie łączący się jednak z uprawnieniami decyzyjnymi. Sądzymy przy tym, że przynależność do nowych związków zawodowych, jako swoista miara dyspozycyjności, sama w sobie nie określa wprawdzie wymiaru władzy, ale skrzyżowana z przynależnością partyjną i stanowiskiem wzmacnia wartość wskaźnikową tych ostatnich przy określeniu kręgu ludzi władzy.

Powróćmy jednak, po tej dygresji, do problemu stanowiącego przedmiot tej części rozważań. Tabela 5 przedstawia wyrażoną współczynnikiem beta zależność między cechami położenia społecznego i

Tabela 5. Zależność między "najważniejszymi sprawami do załatwienia" a niektórymi cechami położenia społecznego /mierzona współczynnikiem beta/

Cechy położenia społecznego - zmienne niezależne ^x	Zmienne wyjaśniane	
	potrzeby podstawowe /zm. dychotomiczna/	potrzeby mieszkaniowe /zm. dychotomiczna/
Wiek	0,208	0,243
Wymiar władzy ¹ /stanowisko - przynależność do PZPR/	0,101	0,117
Zawód	0,076	0,089
Wykształcenie	0,059	0,099
Dochód	0,055	0,076
Przynależność do dawnych związków zawodowych ²	0,068	0,064
Przynależność związkowa /obecnie/	0,009	0,019
Płeć	0,015	0,038
R ² /% wyjaśnionej zmienności/	8,4%	11,3%

^x Objaśnienia cech położenia społecznego z wyjątkiem zmiennych: wymiar władzy i przynależność do dawnych związków zawodowych, zob. tab. 2.

¹ Wymiar władzy - zmienna skonstruowana ze skrzyżowania stanowiska z przynależnością partyjną, obejmująca 9 kategorii: kierownicy wyższego i średniego szczebla - partyjni /1/, kierownicy wyższego i średniego szczebla - członkowie SD, ZSL /2/, kierownicy wyższego i średniego szczebla - bezpartyjni /3/, aż do pracowników bez funkcji - bezpartyjni /9/.

² Przynależność do związków zawodowych przed 13 grudnia 1981 r. tak, jak ją deklarowali sami badani - zmienna obejmująca 6 kategorii.

sprawami do załatwienia.

R^2 podany w tej tabeli wskazuje, jak niewielki procent zmienności potrzeb podstawowych i mieszkaniowych wyjaśniają cechy położenia społecznego. Jeśli przyjąć, że "najważniejsze sprawy do załatwienia" dobrze określają najpilniejsze i ważne, ale nie zaspokojone potrzeby, to ich zróżnicowanie wiąże się z cechami położenia społecznego w sposób zastanawiająco słaby.

Drugie spostrzeżenie, które potwierdza wcześniejsze ustalenia /por. tab. 2/, wskazuje, że najlepiej określa zmienność potrzeb podstawowych i mieszkaniowych wiek oraz - lecz już znacznie słabiej - wymiar władzy.

Takie wyniki nasuwają pytanie o to, co w istocie rzeczy reprezentują "sprawy do załatwienia". Ważne jest tu m.in. pytanie, czy wskazują one na zróżnicowanie potrzeb rozmaitych kategorii badanych uzależnione szczególnie od wieku i pozycji w wymiarze władzy, czy też mamy do czynienia głównie ze zróżnicowaniem poziomu zaspokojenia tych samych potrzeb u większości badanych?

Bez wątpienia "sprawy do załatwienia" reprezentują potrzeby odczuwane jako ważne, przy tym ich zaspokojenie wydaje się rzeczą pilną, lecz leżącą w zasięgu możliwości odpowiadającego /jest do załatwienia/. Mniej więcej 70-75% spraw do załatwienia to potrzeby odnoszące się do warunków egzystencji materialnej. Przy kategoryzacji odpowiedzi zastosowano dwa dychotomiczne podziały. Pierwszy - na tych, dla których najważniejsze sprawy koncentrują się wokół podstawowych problemów bytowych, i na tych, którzy nie mają takich problemów do rozwiązania. Drugi podział dzielił badanych na tych, w których odczuciu podstawową sprawą są trudne warunki mieszkaniowe, i na pozostałych, którzy nie odczuwają podob-

nych kłopotów. W gruncie rzeczy oba podziały - wydawałoby się - powinny dzielić badanych na tych, którzy - wedle swych spraw do załatwienia - egzystują w lepszych lub gorszych warunkach; mają lepszy lub gorszy dostęp do powszechnie cenionych dóbr. Nie ma powodu zakładać, że tak się nie stało. Wydawałoby się także, że podział taki powinien odpowiadać jak najściślej zróżnicowaniu cech położenia społecznego, przede wszystkim takich, jak zawód, wykształcenie /reprezentujące kwalifikacje/ i dochód, bowiem podział ów w gruncie rzeczy jest /czy też raczej powinien być/ tworzony przez zróżnicowanie owych cech.

A jednak okazało się, że tak nie jest. Podział na tych, którzy mają lepszą lub gorszą sytuację bytową, lepsze lub gorsze warunki mieszkaniowe, określane jest słabo przez cechy położenia społecznego. Przy tym wśród nich stosunkowo niewielkie znaczenie mają cechy odnoszące się do hierarchii zawodowo-kwalifikacyjnej. Stosunkowo najlepiej natomiast podział, o którym mowa, określane jest przez wiek i - choć już słabiej - przez wymiar władzy.

Można przyjąć, że "sprawy do załatwienia" są stosunkowo dobrym wskaźnikiem dostępu do najważniejszych, powszechnie pożądaných dóbr i świadczeń; są dobrym wskaźnikiem czegoś, co można określić jako pozycję rynkową. Opierając się na tym założeniu, można więc uznać, że badani nie wymieniający mieszkania i podstawowych potrzeb bytowych wśród spraw najważniejszych mają lepsze miejsce w podziale dóbr i świadczeń, mają lepszą pozycję rynkową. Skoro tak - otrzymane wyniki świadczą, że pozycja rynkowa znacznie lepiej określana jest przez wiek i wymiar władzy niż przez miejsce w sferze wytwarzania określone przez zawód, wykształcenie i dochód.

3. "Sprawy do załatwienia" a poglądy polityczne

Jak wykazały ustalenia poprzedniego podrozdziału, podział badanych wedle ich "najważniejszych spraw do załatwienia" nadzwyczaj słabo wiąże się z podziałem zawodowym, lepiej natomiast określa go wiek badanych i ich przynależność do kręgu ludzi władzy. Przyjęliśmy przy tym, że "sprawy do załatwienia" wskazują na miejsce badanych w podziale najbardziej pożądanym dóbr, na ich pozycję rynkową. Można było przypuszczać, że w tym tkwią dwa przynajmniej powody, dla których "sprawy do załatwienia" powinny łączyć się z poglądami na istotne cechy panującego porządku politycznego. Pierwszy powód ma charakter pośredni: skoro "sprawy do załatwienia" wyróżniają, choć w sposób niezbyt silny, ludzi z kręgu władzy, to "sprawy do załatwienia" powinien łączyć związek z poglądami o tyle, o ile wymiar władzy różnicuje poglądy. Z kolei jeśli "sprawy do załatwienia" odzwierciedlają do pewnego stopnia pozycję rynkową badanych, to ci, którzy mają zaspokojone potrzeby podstawowe i mieszkaniowe, powinni w większym stopniu akceptować zasady rozdziału dóbr, a zatem i system polityczny, który je określa. Byłby to powód drugi, dla którego można było spodziewać się pośredniego związku między poglądami a "sprawami do załatwienia".

Wybierając spośród wielu możliwości poglądy polityczne, których związki ze "sprawami do załatwienia" i cechami położenia społecznego mieliśmy badać, kierowaliśmy się dwoma przesłankami. Najpierw wyselekcjonowaliśmy dwanaście pytań dotyczących opinii na tematy identyfikujące możliwie najdokładniej obowiązujący porządek polityczny i jego instytucje. Chodziło zatem nie o zasady socjalizmu, ani nawet ich praktyczne zastosowanie, ale o porządek

polityczny tu i teraz, wliczając w to tworzący go układ sił politycznych i społecznych. Interesują nas tutaj te poglądy, które możliwie silnie zakorzenione są w interesach - i z tego właśnie względu akceptują lub nie istniejący porządek. Przyjmowaliśmy, że "sprawy do załatwienia", lepszy lub gorszy dostęp do dóbr mogą skłaniać do akceptacji bądź odrzucania istniejącego porządku, podobnie jak przynależność do kręgu władzy. Prawdopodobnie najlepiej określały panujący porządek zasady kierowniczej roli PZPR i centralnego planowania. Istniejącą sytuację i stojący za nią układ sił powinny reprezentować opinie na temat wprowadzenia stanu wojennego i relacji władza - "Solidarność". Można było spodziewać się, że ludzie mający uprzywilejowaną pozycję w dostępie do dóbr i należący do kręgu władzy powinni częściej akceptować wymienione powyżej cechy porządku politycznego.

Drugim szczeblem selekcji był dobór spośród rozpatrywanych dwunastu pytań tych, które mają największą "moc rozdzielczą", które najsilniej korelowały się z cechami położenia społecznego⁵. Charakterystyczne, że najsilniejsze związki koncentrowały się wokół pytań odnoszących się do spraw stricte politycznych. Im dalej od tych spraw, tym korelacje z cechami położenia społecznego były słabsze: tak było w przypadku opinii na temat centralnego planowania w gospodarce i polityki pełnego zatrudnienia, podobnie - w opiniach co do rozmaitych form protestu społecznego i aktów represji. Najsilniejsze związki z cechami położenia społecznego

⁵ Do cech położenia społecznego w tym przypadku wliczyliśmy: wiek, płeć, wykształcenie, stanowisko /1/, stanowisko /2/, zawód, przynależność partyjną, przynależność do dawnych związków zawodowych, przynależność związkową obecnie, wymiar władzy - objaśnienia tych zmiennych zob. tab. 2 i 5. Dla każdego z dwunastu pytań obliczyliśmy średnią korelacji z wymienionymi cechami położenia społecznego /średnie V Cramera/.

wykazało zróżnicowanie następujących opinii:

- 1/ wypowiedzi na temat zaufania do PZPR /pyt. 42 pkt 2/;
- 2/ wypowiedzi co do tego, w czym interesie leżało wprowadzenie stanu wojennego /pyt. 34/;
- 3/ opinii na temat zaufania do Lecha Wałęsy /pyt. 41 pkt 4/;
- 4/ opinii na temat tego, kto odpowiada za istniejący konflikt /pyt. 33/;
- 5/ wypowiedzi na temat słuszności wprowadzenia stanu wojennego /pyt. 32/;
- 6/ opinie na temat umocnienia roli PZPR w sprawowaniu władzy /pyt. 24 pkt 6/.

Biorąc za podstawę powyższe rangowanie, jako zmienne zależne /wyjaśniane/ wybraliśmy 4 zmienne: a/ określającą stopień zaufania do PZPR; b/ zmienną łączoną, skonstruowaną ze zmiennych zajmujących pierwsze i trzecie miejsce /określających stopień zaufania do PZPR i do Lecha Wałęsy/⁶; c/ opinie na temat tego, kto od-

⁶ Oto powody takiego wyboru. W programie MCA jako zmienne zależne /wyjaśniane/ można stosować jedynie zmienne stopniowalne, co najmniej na skali porządkowej. Opinią nt. tego, w czym interesie leżało wprowadzenie stanu wojennego, nie można stopniować /zob. pyt. 34/. Dlatego odpowiedzi na to pytanie nie można było użyć jako zmiennej zależnej. Z kolei pytanie zajmujące trzecie miejsce /zaufanie do L. Wałęsy/ i dalsze miały wariacje wyjaśniane już w bardzo niewielkim stopniu przez zestaw wymienionych tu cech położenia społecznego, przy czym jednak rangi poszczególnych cech położenie wedle siły ich oddziaływania /współczynniki beta/ pozostawały te same w odniesieniu do wymienionych początkowych 6 pytań o opinie. Dlatego zamiast powtarzać te same zestawy, zdecydowaliśmy się skonstruować zmienną łączoną, która by wyostrzyła zastosowaną gradację i tym samym mogła być lepiej wyjaśniana przez cechy położenia społecznego. Jak łatwo zauważyć, oba pytania są stopniowalne wg tych samych zasad, natomiast, jak wykazały odpowiedzi, zaufanie do PZPR i zaufanie do L. Wałęsy stanowiły biegunowo przeciwstawne odpowiedzi. Wydawało się więc, że skonstruowanie zmiennej łączącej odpowiedzi na oba pytania jest metodologicznie uprawnione. Zmienna została skonstruowana z połączenia odpowiedzi na 2 pytania: co do zaufania do PZPR i zaufania do L. Wałęsy. Wartości zmiennej powstały z konjunkcji takich oto odpowiedzi: 1 - zaufanie

powiada za istniejący konflikt; d/ zmienną określającą ocenę skuteczności wprowadzenia stamu wojennego.

Wszystkie związki między "sprawami do załatwienia" a wybranymi według powyższych zasad opiniami politycznymi okazały się nieistotne statystycznie. Takie wyniki otrzymaliśmy mierząc za pomocą V Cramera siłę związku między każdą z 6 wymienionych powyżej wypowiedzi i dychotomicznie podzielonymi "sprawami do załatwienia". Podobne wyniki otrzymaliśmy porównując współczynniki beta /tab. 7 i 8/ - "sprawy do załatwienia" nadzwyczaj słabo określają poglądy polityczne.

Najprawdopodobniejsze wydaje się takie oto wyjaśnienie tego ustalenia: "sprawy do załatwienia" nadzwyczaj słabo korelują się z cechami położenia społecznego. Wyjątkiem jest wiek, lecz ten z kolei sam w sobie /przy kontrolowaniu innych zmiennych/ bardzo słabo określa zmienność poglądów politycznych /tab. 7 i 8/. Wprawdzie "sprawy do załatwienia" określone są przez zasady podziału i w pośredni sposób przez wymiar władzy, ale są to związki na tyle słabe, że nie wprowadzają pośredniej⁷ zależności poglądów i "spraw do załatwienia".

Dlaczego wszakże "najważniejsze sprawy do załatwienia" - dostęp do pożądaných dóbr - same w sobie bezpośrednio nie kształtują poglądów? Możliwa jest taka oto interpretacja: wspólne sprawy

c.d. do PZPR - brak zaufania do L. Wałęsy, 2 - zaufanie do PZPR i odpowiedź "trudno powiedzieć" w kwestii zaufania do L. Wałęsy, 3 - zaufanie do PZPR - zaufanie do L. Wałęsy, 4 - brak zaufania do PZPR - brak zaufania do L. Wałęsy, 5 - brak zaufania do PZPR - i odpowiedź "trudno powiedzieć" w kwestii zaufania do L. Wałęsy, 6 - brak zaufania do PZPR - zaufanie do L. Wałęsy.

⁷ Mowa tu o pośredniej zależności łączącej poglądy i "sprawy do załatwienia" gdyż zarówno jedno, jak i drugie łączy związek z wymiarem władzy.

do załatwienia wraz z określającymi je zasadami podziału nie tworzą wystarczającej płaszczyzny, na której kształtowałyby się wspólne interesy objawiające się podobieństwem poglądów politycznych. Być może podobne "sprawy do załatwienia" lepiej określają poglądy na sprawy gospodarcze, chociaż te ostatnie znacznie słabiej niż poglądy polityczne określone są przez cechy położenia społecznego. Tego problemu w tym miejscu nie badaliśmy. Możliwe jest wszakże i to - a ta interpretacja wydaje się nam najbardziej przekonująca - że te same "sprawy do załatwienia", podobna pozycja rynkowa, łącząc ludzi z różnych środowisk i zawodów, tworzą zbyt słabą płaszczyznę integracji. Wspólnota interesów ukształtowana przez podobne miejsce w systemie podziału jest zbyt słabo uświadamiana, by objawić się podobieństwem poglądów na istniejący porządek polityczny.

4. Cechy położenia społecznego i poglądy polityczne

W socjologii tradycyjnie przyjmuje się, że miejsce w przestrzeni społecznej: położenie klasowe, warstwowe czy przynależność do innego typu kategorii społecznych określa interesy, te zaś kształtują poglądy. Jest to, kto wie, czy nie najczęściej stosowany schemat wyjaśniania zmienności poglądów politycznych. Spójrzmy, jak wybrane przez nas poglądy korelują się z cechami położenia społecznego /tab. 6/.

Jak widać, najlepiej poglądy określa przynależność związkowa dawna i obecna. Nieco tylko słabsza, ale też dosyć wyraźna zależność łączy także poglądy z przynależnością partyjną. Istotny statystycznie związek z poglądami ma również wymiar władzy. Nato-

Tabela 6. Zależność między wybranymi poglądami politycznymi a cechami położenia społecznego /mierzona V Cramera/

Cechy położenia społecznego ^x	Poglądy polityczne		
	zaufanie do PZPR	w czym interesie wprowadzono stan wojenny	zaufanie do Wałęsy
Przynależność do dawnych związków zawodowych	0,21 ^a	0,20 ^a	0,21 ^a
Przynależność związkowa /obecnie/	0,24 ^a	0,23 ^a	0,22 ^a
Wymiar władzy	0,18 ^a	0,14 ^a	0,16 ^a
Przynależność partyjna	0,22 ^a	0,17 ^a	0,17 ^a
Stanowisko /1/	0,09 ^c	0,07 ^d	0,10 ^b
Stanowisko /2/	0,12 ^b	0,08 ^e	0,11 ^b
Zawód	0,09 ^e	0,08 ^f	0,11 ^a
Wykształcenie	0,07 ^f	0,06 ^f	0,09 ^a
Dochód na osobę	0,05 ^f	0,04 ^f	0,06 ^f
Płeć	0,13 ^a	0,13 ^a	0,12 ^b
Wiek	0,09 ^a	0,07 ^f	0,08 ^c

^x Objasnienia cech położenia społecznego oraz poziomy istotności zob. tab. 2 i 5.

miast zmienne określające usytuowanie w strukturze zawodowo-kwalifikacyjnej /zawód, wykształcenie i dochód/ nie wykazują na ogół związku z poglądami politycznymi.

Wzór zależności między cechami położenia społecznego a poglądami, który wyłania się z tabeli 6, obowiązuje w kategorii pracujących w miastach. Rzecz jasna, nie musi się on powtarzać w całej próbie objętej badaniem, do której wchodzi także rolnicy i nie pracujący. Nie musi on także obowiązywać w tej samej postaci w rozmaitych podkategoriach grupy pracowników zamieszkałych w miastach, stanowiącej tu przedmiot naszych analiz. Dobry tego przykład dają nie przytaczane tu z braku miejsca dane, które wskazują, że przynależność partyjna znacznie wzmacnia swój związek z poglądami, przewyższając wszystkie inne cechy położenia, w podkategorii pracowników pełniących funkcje kierownicze. Natomiast - co nie jest zaskakujące - samo członkostwo w PZPR nie połączone z pełnieniem funkcji kierowniczych ma znacznie mniejszy wpływ na poglądy. Ogólnie jednak można powiedzieć, że spośród dwu grup określonych przez wymiar władzy w kategorii kierowników różnego szczebla członkostwo w PZPR znacznie lepiej określa poglądy polityczne niż w kategorii partyjnych - piastowanie funkcji kierowniczych /poza partią/. Potwierdza to ustalenia z innych rozdziałów. Sugeruje także, że kategorię kierowników można podzielić na takich, którzy zawdzięczają swoją funkcję raczej kompetencjom, i na tych, których charakteryzuje większa lojalność i dyspozycyjność wobec władzy, będąca podstawą ich promocji. Tym zapewne także tłumaczy się stosunkowo niewielka siła dyskryminacyjna stanowiska przy określaniu poglądów politycznych.

Spójrzmy teraz, czy przedstawiony powyżej wzór zależności

między poglądami i cechami położenia społecznego odtworzy się, jeżeli rozpatrzemy korelacje każdej zmiennej niezależnej /cechy położenia/ z poglądami przy kontrolowaniu innych wpływów. Tak jak poprzednio, posłużyliśmy się programem MCA /zob. tab. 5/. Tabela 7 przedstawia współczynniki beta wskazujące na względne znaczenie poszczególnych cech położenia przy kontrolowaniu wpływu innych zmiennych niezależnych wprowadzonych do modelu. Jak na tak dalekie i pośrednie związki, jakie zachodzą między poglądami i cechami położenia społecznego wyjaśniony procent wariancji poglądów jest dość znaczny. Wzór zależności, który wyłania się z tabeli 7, jest dosyć przejrzysty. Stosunkowo najlepiej określają zmienność poglądów dwie zmienne: deklarowana przynależność do dawnych związków zawodowych i wymiar władzy. Pozostałe cechy położenia społecznego mają daleko mniejsze znaczenie, przy czym siła ich oddziaływania zmienia się w zależności od wyjaśnianego poglądu. Pewnym wyjątkiem jest przynależność do nowych związków i miejsce zamieszkania. Zmienne te zajmują miejsce pośrednie między wymiarem władzy i pozostałymi zmiennymi. Bardzo niski wpływ na poglądy mają "sprawy do załatwienia" /o czym już wcześniej pisaliśmy/; potrzeby mieszkaniowe⁸, według siły zależności, zajmują dalekie, siódme i ósme miejsca przy wyjaśnianiu wybranych poglądów.

Dodajmy, że opisywany tu wzór zależności powtarza się także przy wyjaśnianiu innych wyselekcjonowanych przez nas poglądów po-

⁸ Dodajmy, że spośród "spraw do załatwienia" potrzeby mieszkaniowe mają zwykle nieco wyższy niż zdefiniowane dychotomicznie potrzeby podstawowe współczynnik beta - stosunkowo lepiej korelują się z poglądami. Choć przy tak niskich wartościach współczynnika trudno porównywać siłę związku; współczynnik beta dla potrzeb podstawowych przy różnych poglądach wyjaśnianych wynosił od 0,008 do 0,004.

Tabela 7. Zależność między poglądami politycznymi a cechami położenia społecznego /mierzona współczynnikiem beta/

Cechy położenia społecznego ^x	Poglądy polityczne /zmienna zależne/			
	zaufanie do PZPR - zaufanie do L. Wałęsy /zmienna łączona/	zaufanie do PZPR	ocena wprowadzenia stanu wojennego	kto odpowiada za konflikt
Przynależność do dawnych związków zawodowych	0,290	0,243	0,330	0,260
Wymiar władzy	0,237	0,255	0,188	0,208
Przynależność związkowa /obecnie/	0,146	0,119	0,121	0,121
Zawód	0,133	0,087	0,114	0,073
Dochód	0,107	0,069	0,090	0,069
Miejsce zamieszkania ^{xx}	0,089	0,179	0,159	0,120
Płeć	0,078	0,038	0,069	0,046
Potrzeby mieszkaniowe	0,069	0,049	0,050	0,045
Wykształcenie	0,061	0,134	0,103	0,141
Wiek	0,033	0,061	0,045	0,082

R² /% wyjaśnionej zmienności/

26,3% 24,7% 21,1% 19,9%

^x Objaśnienia cech położenia społecznego zob. tab. 2 i 5.

^{xx} Zmienna dotychczas nie stosowana - dzieli się na 5 kategorii: miasto powyżej 100 tys. mieszk.; 50 tys. - 99 999; 20 tys. - 49 999; poniżej 20 tys.; wieś.

litycznych. Z braku miejsca dane te pomijamy.

Sprawdźmy teraz, jak zmieni się współczynnik beta po zastąpieniu wymiaru władzy i przynależności do nowych związków nową zmienną skonstruowaną z połączenia dwu wcześniej wymienionych. Co oznacza taki zabieg?

Powiedzmy najpierw, że w naszym przekonaniu jest on metodologicznie uprawniony. Jeżeli między zmiennymi ma miejsce interakcja, jest to nawet zabieg wskazany. Jednakże nawet wówczas, kiedy interakcji nie ma, nie jest to jedynie proste sumowanie wpływu dwu zmiennych, w celu otrzymania wyższych korelacji. W naszym przekonaniu dychotomiczny podział kategorii partyjnych kierowników na członków i nie-członków nowych związków zawodowych⁹ stosunkowo dokładniej określa krąg ludzi władzy. W gruncie rzeczy wszystkie trzy dychotomiczne wskaźniki tworzące zmienną: przynależność do PZPR, przynależność do nowych związków i zajmowanie stanowiska kierowniczego - odnoszą się do tego samego wymiaru: każdy z nich w jakimś stopniu określa dystans i uzależnienie od ośrodków władzy. O przynależności partyjnej i funkcji kierowniczej pisaliśmy w innym miejscu. Jakie jest natomiast znaczenie trzeciego wskaźnika? Co oznacza przystąpienie do nowych związków zawodowych?

Nie jest to najczęściej akt - deklaracja określonych poglądów, co było częstym powodem wstępowania do "Solidarności". Nowe związki - także i statutowo - nie są organizacją polityczną, nie skupiają ludzi o podobnych poglądach. Wydaje się, że do nowych związków wstępowali przede wszystkim ci, którzy widzieli w

⁹ Tak właśnie skonstruowana jest nowa zmienna.

tym swój interes. Było to czasem oczekiwanie określonych korzyści /przydziały pewnych dóbr/, czasem zaś akt poparcia polityki władzy - podporządkowanie się zaleceniom, czy też spełnienie oczekiwań zwierzchników. Dlatego krok taki podejmowany był przez pracowników, których sytuacja bardziej niż przeciętnie zależała od władzy politycznej /tab. 8/. Jak widać z tej tabeli, wzór zależności poglądów i cech położenia społecznego wyłonił się ten sam. Jak można go interpretować?

Inny jest charakter dwu zmiennych niezależnych, które najlepiej określają poglądy polityczne. Deklarowana przynależność do dawnych związków zawodowych - przynależność do "Solidarności" podaje znacznie mniej osób, niż faktycznie do niej należało - ma w gruncie rzeczy charakter deklaracji poglądów politycznych. W ten sposób wyjaśnianie poglądów politycznych deklarowaną obecnie przynależnością do "Solidarności" to trochę jakby wyjaśnianie tych samych poglądów przez te same poglądy /por. także K. Jasiewicz, rozdz. "Konflikt polityczny"/.

Inny charakter ma zmienna określająca wymiar władzy. W tym przypadku wyjaśnieniem zależności może być typowa interpretacja socjologiczna w ograniczonej jednak postaci. Przyjmuje się na ogół, że cechy położenia społecznego określają interesy, te zaś kształtują poglądy. W tym przypadku jedynie wymiar władzy określa na tyle silnie interesy, że znajduje to odbicie w wyraźnym zróżnicowaniu poglądów politycznych. Pozostałe cechy położenia społecznego mają w tej mierze mniejsze znaczenie.

5. Uwagi końcowe

Zastanówmy się teraz nad tym, jaka interpretacja najlepiej

Tabela 8, Zależność między poglądami politycznymi a cechami położenia społecznego /mierzona współczynnikiem beta/

Cechy położenia społecznego ^x	Poglądy polityczne /zmienna zależna/		
	zaufanie do PZPR - zaufanie do L. Wałęsy /zmienna łączona/	zaufanie do PZPR	kto odpowiada za konflikt ^{xx}
Wymiar władzy /zmienna powstała z 3 zmiennych: stanowisko - przynależność do PZPR - przynależność do nowych związków zawodowych/	0,317	0,314	0,320
Przynależność do dawnych związków zawodowych	0,300	0,261	-
Zawód	0,123	0,091	0,071
Dochód	0,076	0,045	0,077
Wykształcenie	0,060	0,190	0,157
Płeć	0,053	0,005	0,080
Potrzeby mieszkaniowe	0,040	0,045	-
Wiek	0,029	0,066	0,073
R^2 /% wyjaśnionej zmienności/	26,6%	22,8%	11,3%

^x Objasnienia cech położenia społecznego zob. tab. 2 i 5.

^{xx} Przy wyjaśnianiu tego poglądu do zestawu zmiennych niezależnych nie wprowadzono zmiennych: potrzeby mieszkaniowe i przynależność do dawnych związków zawodowych.

wyjaśnienia otrzymane wyniki.

Jeśli chodzi o "sprawy do załatwienia", przyjęliśmy, że są one dobrym wskaźnikiem dostępu do najbardziej pożądaných, podstawowych dóbr. Innymi słowy, wskazują one na coś, co można określić jako pozycję rynkową. Otrzymane wyniki przemawiają za tym, że pozycja rynkowa /dostęp do dóbr/ jest nadzwyczaj słabo określona przez miejsce w strukturze zawodowej /zawód, dochód i wykształcenie/. Stosunkowo najlepiej pozycję tę określa wiek i wymiar władzy. Zależności te można tak oto zinterpretować: obie zmienne - wiek i wymiar władzy - wskazują na dominujące zasady podziału i tym samym określają także pozycję rynkową. Wiek wskazuje na być może najbardziej rozpowszechnioną zasadę podziału, tj. na zasadę oczekiwania na przydział. Jest to zarówno zasada kolejki, jak i zasada oczekiwania na przydział mieszkania w spółdzielni. Jest to - przynajmniej w założeniu - zasada egalitarna. W gruncie rzeczy znaczną część najbardziej pożądaných dóbr /takich jak samochody i mieszkania/ można otrzymać "na przydział" - za pół ceny rynkowej albo jeszcze taniej. Przy tym podstawowym kryterium przydziału /mowa to o zasadach, a nie o ich realizacji/ jest czas oczekiwania. Trzymając się tej zasady, paradoksalnie można powiedzieć, że każdy w końcu kiedyś dostanie swój przydział na mieszkanie, a może i na samochód, jeśli tylko będzie żył dostatecznie długo.

Drugą zasadą podziału, na którą wskazują wyniki naszych badań, jest przynależność do kręgu władzy. Przypomnijmy, że jest to zależność znacznie słabsza. Wyniki potwierdzają znaną zasadę, że część przydziałów na mieszkania i lepszy dostęp do innych pożądaných dóbr są formą wynagradzania za dyspozycyjność i lojal-

ność ludzi z kręgu władzy. Zresztą jakąś część "przydziałów" ludzie władzy wyposażeni w odpowiednie uprawnienia po prostu rozdzielają między siebie.

Na takie zasady podziału pośrednio wskazują wyniki naszych badań. Dla porządku wymieńmy jeszcze dwie inne zasady, które jednakże nie znajdują odzwierciedlenia w omawianych tu wynikach. Przede wszystkim więc dostęp do dóbr zależy od swoistego "kapitału" tworzonego przez takie składniki, jak wszelkiego rodzaju korzyści płynące z kontroli nad powszechnie pożądanymi, lecz występującymi w zbyt małej ilości dobrami i usługami; wszelkie dodatkowe zarobki związane lub nie związane z wykonywanym zawodem; cały zasób rodzinnych kontaktów i znajomości itp. "Kapitał" ten wchodzi do gospodarki tzw. drugiego obiegu i deformuje czy, jak kto woli, koryguje działanie dwu wcześniej wymienionych zasad podziału. Drugą zasadą podziału, która także nie znalazła odzwierciedlenia w wynikach naszych badań, jest zasada merytokratyczna. Jest to zasada, która znacznie częściej występuje w teorii niż w praktyce. W praktyce znacznie łatwiej wyjaśnić wiele "przydziałów" i rozmaitych nadań lojalnością i dyspozycyjnością niż zasługami i kompetencjami. Jednakże w dalszym ciągu znaczna część mieszkańców rozdzielanych przez zakłady pracy przydzielana jest fachowcom w zamian za podjęcie pracy.

Spośród czterech wymienionych tu zasad podziału trzy można określić jako oficjalnie obowiązujące, tj. mające podstawy w oficjalnie wydawanych przepisach i rozporządzeniach. Zwróćmy jednak uwagę, że spośród czterech wymienionych tylko ostatnia zasada stanowi przełożenie miejsca w strukturze zawodowej na pozycję rynkową. Pozostałe zasady nie przekładają miejsca i roli w sferze wy-

tworzenia na pozycję w dostępie do dóbr i usług¹⁰. /W tym miejscu pomijamy redystrybucję dokonywaną się za pośrednictwem udziału w tzw. gospodarce drugiego obszaru/. Tak właśnie można wyjaśnić otrzymane wyniki - dlatego właśnie "najważniejsze sprawy do załatwienia" są tak słabo objaśniane przez cechy struktury zawodowej. Spośród cech położenia społecznego związanych z wykonywaną pracą "sprawy do załatwienia" wyjaśnia jedynie, a i to w niewielkim stopniu, wymiar władzy. Jest to jednak wymiar w znacznym stopniu autonomiczny, zewnętrzny wobec struktury zawodowej. Określony przez stanowisko kierownicze i przynależność partyjną udział we władzy - czy zakres odpowiedzialności i podporządkowania władzy - jest w znacznym stopniu zewnętrzny wobec wykonywanej roli zawodowej. Porcja władzy i odpowiedzialności jest na ogół ustalana i przydzielana ogólnie przez ośrodki władzy za pomocą rozmaitego rodzaju mianowań, wyznaczeń i oddelegowań. Dlatego - mówiąc inaczej - zasady delegowania władzy niekoniecznie odpowiadają poziomowi kompetencji i kontroli nad wytwarzanym dobrem czy usługą. Stąd właśnie władza w miejscu pracy rozmaitych kierowników, personalnych i kadrowych, stąd możliwość ingerencji rozmaitych tzw. czynników i instancji zewnętrznych wobec zakładu pracy w najważniejsze decyzje dotyczące tego zakładu. Tak więc sposób delegowania władzy jest w znacznym stopniu autonomiczny wobec funkcji zawodowych - tworzy on hierarchię podporządkowania i uzależnienia nie związaną z podziałem pracy i strukturą zawodową.

Tak przedstawiałyby się interpretacje związków między "najważniejszymi sprawami do załatwienia" a cechami położenia społecz-

¹⁰Przełożenie to - dodajmy - zwykle dokonywało się w sposób najprostszy za pośrednictwem wynagrodzenia za pracę.

nego. Jeśli zaś chodzi o wzór zależności między cechami położenia i poglądami politycznymi, wydaje się, że znaczna rola wymiaru władzy /wysoka wartość współczynnika/ nie wymaga uzasadnienia. Warty komentarza jest natomiast uderzająco słaby związek poglądów politycznych z podziałem zawodowym. Zwykle przyjmuje się, że to właśnie sytuacja zawodowa tworzy najlepszą podstawę do kształtowania się interesów i ich uświadamiania. Zazwyczaj przyjmuje się także, że to właśnie podział pracy, podziały zawodowe najlepiej definiują zasady zbieżności i rozbieżności interesów. Wszak podziały warstwowe i klasowe stanowią zwykle zagregowanie podziałów zawodowych. A jednak podział zawodowy tylko w niewielkim stopniu wyjaśnia zróżnicowanie wyselekcjonowanych tu poglądów politycznych.

Jak wyjaśnić ów wynik? Oczywiście, zawsze może być tak, że związki, które analizowaliśmy, zostały źle zoperacjonalizowane, np. były mierzone za pomocą źle zoperacjonalizowanych zmiennych. Mogło się więc zdarzyć, że zasady klasyfikacji zawodów zblokowanych w szersze kategorie nie wychwytyją różnic w poglądach, inna klasyfikacja zaś miałaby większą moc różnicującą. Takie wyjaśnienie wydaje się jednak mało prawdopodobne. Być może jest też tak, że podziały zawodowe określają inne interesy, nie te, które znalazły wyraz w zmienności wyselekcjonowanych przez nas poglądów politycznych. Być może więc sytuacja zawodowa lepiej określa tę sferę interesów, która znajduje wyraz w poglądach na sprawy gospodarcze, natomiast między tymi ostatnimi i poglądami politycznymi istnieją słabe związki. Wypada jednak przypomnieć, że wyselekcjonowaliśmy poglądy, które stosunkowo najlepiej korelowały się z cechami położenia społecznego.

Tak czy owak, uzasadniony wydaje się wniosek, że podziały zawodowe, sytuacja zawodowa mają niewielkie znaczenie dla tworzenia się lub uświadamiania sobie takich interesów, które kształtują poglądy polityczne. Reasumując, wypada więc stwierdzić, że zawód słabo różnicuje zarówno dostęp do dóbr /określany przez zestaw spraw do załatwienia/, jak i poglądy polityczne. Znacznie lepiej określa to wymiar władzy. Jeśli więc uznać świadomość polityczną i zasady podziału dóbr za ważne elementy struktury społecznej, wówczas trzeba przyjąć, że podział pracy, struktura zawodowa mają mniejsze znaczenie dla opisu struktury społecznej, niż się na ogół przyznaje.

Polacy '84 : dynamika konfliktu i konsensusu : raport z badań. Cz. 1, Społeczne wymiary kryzysu i konfliktu. Red.: W.Adamski, K.Jasiewicz, A.Rychard. Warszawa 1986